

HOVEDBUDSKAP

- Tannleger kan trenge et systematisk rammeverk for å analysere etiske dilemmaer.
- Navigasjonshjulet utformet av Kvalnes og Øverenget kan være et nyttig verktøy for å gjennomføre analyse av etiske dilemmaer for tannleger.
- Verktøyet kan brukes både i forkant av en beslutning, midt i prosessen og i en debrief i etterkant.
- Et etisk dilemma for norske tannleger i dag er om de bør sette i gang omfattende behandling av store tannhelseskader når det er usikkert om Helfo kommer til støtte denne behandlingen.

FORFATTERE

Øyvind Kvalnes, professor i organisasjonsadferd. Handelshøyskolen BI, Oslo

Korresponderende forfatter: oyvind.kvalnes@bi.no

Akseptert for publisering 17.09.2024

Artikkelen er fagfellevurdert.

Artikkelen siteres som:
Kvalnes Ø. Etikk og risiko for tannleger. *Nor Tannlegeforen Tid.* 2024; 134: 1072-8.

Etikk og risiko for tannleger

Øyvind Kvalnes

Denne artikkelen tar for seg hvordan tannleger kan jobbe systematisk med etiske dilemmaer. Den inneholder (1) en beskrivelse av en metode for å foreta en etisk analyse av en dilemmasituasjon og (2) anvender denne metoden på et konkret etisk dilemma som norske tannleger kan stå i. Sentralt i metoden er Navigasjonshjulet, en figur som angir spørsmål som kan stilles til de ulike handlingsalternativene. De seks overskriftene for disse spørsmålene er jus, identitet, moral, omdømme, økonomi og etikk. Dilemmaet som deretter drøftes handler om et valg mellom å yte kostbar behandling til en pasient, under en antakelse om at Helfo kommer til å dekke størstedelen av utgiften til denne behandlingen. Denne antakelsen kan senere komme til å bli tilsidesatt, slik at tannlegen blir sittende med et stort økonomisk tap. Alternativene med å starte opp behandling under denne usikkerheten eller ikke, analyseres ved hjelp av Navigasjonshjulet, for å illustrere hvordan tannleger kan gå frem for å analysere et etisk dilemma i jobbhverdagen sin.

Tannleger kan jevnlig stå i etiske dilemmaer, det vil si situasjoner hvor de må prioritere mellom ulike etiske hensyn, og dermed må velge bort noe som har etisk verdi. I et etisk dilemma vil det være slik at uansett hva beslutningstakeren velger å gjøre, vil noe av etisk verdi bli bortprioritert og gå tapt. I slike situasjoner finnes det ingen harmonisk løsning hvor alle aktuelle etiske hensyn kan ivaretas. Gjennom undervisning på lederutdanningen for tannleger i regi av Handelshøyskolen BI, har jeg fått nærkontakt med noen de etiske dilemmaene tannlegene kan stå i. Det har gitt nyttig stoff og inspirasjon til denne artikkelen.

Den todelte målsetningen med artikkelen er (1) å presentere et verktøy for etisk navigasjon for tannleger, samt (2) å gå tettere inn på ett bestemt etisk dilemma som flere tannleger strever med i hverdagen. Først lanseres et verktøy for å navigere i etisk utfordrende

situasjoner. Det kalles Navigasjonshjulet, og har allerede vært i om-løp i organisasjoner i rundt tjue år (1-3). Tanken her er å illustrere hvordan det kan være til nytte for tannleger som står i etiske dilem-maer. Dette skjer gjennom en analyse av et krevende dilemma som tannleger i Norge plages av. Det handler om å ta økonomisk risiko i et tvilstilfelle. Tannlegen vurderer at pasientens tannhelse er i en tilstand som utløser rett til en omfattende behandling som dekkes av Helfo. Dette kan være en pasient som ikke har økonomi til å dekke denne kostbare behandlingen selv. Tannlegen oppfatter at vilkårene for støtte trolig er på plass, men at dette er et grensetilfelle. Regelverket er komplisert, og kan tolkes i ulike retninger. Det skaper en frykt for at egne vurderinger kan bli underkjent senere, slik at det kommer krav om tilbakebetaling av hele støttebeløpet. Hvor-dan bør tannlegen opptre i en slik situasjon? Det står mellom å gi pasienten den behandlingen vedkommende trenger, og ta sjansen på at Helfo dekker den og ikke kommer med krav og tilbakebeta-ling, eller å la være å ta denne betydelige økonomiske risikoen, og enten gi pasienten mer begrenset eller ingen behandling. Naviga-sjonshjulet kan brukes til å belyse og analysere denne valgsituasjo-nen.

Det finnes flere metoder for etisk refleksjon tilgjengelig. En som har vært mye brukt i helsesektoren, kalles SME-modellen (4). Den har fått oppmerksomhet i dette tidsskriftet tidligere (5, 6). Modellen stiller opp en prosess bestående av seks trinn:

1. Hva er det etiske problemet?
2. Hva er fakta i saken?
3. Hvem er de berørte parter, og hva er deres syn og interesser?
4. Hvilke verdier, etiske prinsipper, normer, regler og lover er aktu-elle?
5. Hvilke relevante handlingsalternativer finnes (og hvordan støt-tes de av ulike prinsipper, normer, verdier, regler og lover)?
6. Helhetsvurdering.

Metoden som fremstilles i denne artikkelen kan fungere som et al-ternativ til SME-modellen, uten at de dermed er rivaler. Rekkeføl-gen og vektingen er forskjellig, men det er fullt mulig å reflektere over en etisk utfordrende situasjon med støtte i begge modellene. En analyse basert på Navigasjonshjulet starter opp med å identifise-re aktuelle handlingsalternativer (punkt 5. i SME-modellen) for deretter å ta hver av dem gjennom en vurdering ut fra de seks mo-mentene i hjulet. Da kommer de ulike beslutningshensynene (punkt 4. i SME-modellen) inn i analysen. Helhetsvurderingen (punkt 6. i SME-modellen) er det vi sikter mot gjennom å ta hand-lingsalternativene gjennom en runde i Navigasjonshjulet. Alle mo-mentene som nevnes i SME-modellen er relevante i en slik reflek-sjonsrunde.

Moral og etikk

Den som står i et dilemma, trenger ressurser for å komme frem til en akseptabel beslutning. En tannlege kan ikke bare følge sin første innskytelse om hvordan dilemmaet bør håndteres. Før endelig be-slutning gjelder det å kartlegge hva saken handler om, og prioritere mellom ulike beslutningshensyn. I dette arbeidet mobiliseres gjerne både beslutningstakerens moral og etikk. Disse ordene brukes ofte om hverandre, som om de betyr mer eller mindre det samme, men det er etter hvert blitt vanlig å adskille dem.

Moral forstås gjerne som personlige og felles oppfatninger om hva som er rett og galt. Vi lærer moral gjennom oppvekst og levd liv. Gradvis fester det seg noen standarder for hvordan mennesker bør oppføre seg mot hverandre. I beslutninger gir moralen gjerne utslag i en intuisjon eller magesfølelse for hva som er rett. Den moralske intuisjonen melder seg, for eksempel om at det er galt å trekke ten-ner på unge flykninger, når det finnes andre behandlingsformer tilgjengelig, eller at dette er en grei løsning, siden det ikke foreligger økonomisk støtte fra NAV til noe mer.

Etikk kan forstås som systematisk refleksjon over hva som er rett og galt. Etikken er et fag med et eget sett av begreper og prinsipper for å vurdere handlingsalternativer. Den hjelper oss til å sortere de ulike hensynene i saken, og til å begrunne egne valg. Vi kan også betrakte etikken som språket vi trenger for å snakke sammen om rett og galt. Hvis vi bare hadde moral, ville vi vært i stand til å føle oss frem til hva som kjennes rett, men ikke til å føre en samtale med folk med andre moralske intuisjoner enn oss selv. Tannlegen ville manglet språk til å forklare hvorfor det er greit/ugreit å tilby flykt-ninger eller andre pasientgrupper denne formen for behandling fremfor en annen.

Beslutningsprosesser basert på moralsk intuisjon og etisk analy-se er eksempler på det Kahneman (7) kaller system 1 og system 2 beslutningstaking. Han skiller mellom kjapp og impulsiv beslut-ningstaking (system 1) og langsom, overveiende og analytisk be-slutningstaking (system 2). Overført til dilemmasituasjoner kan vi reagere på dem ved å følge den første moralske intuisjonen som melder seg, eller bremse opp og tenke igjennom alternativene før vi tar beslutningen. I noen tilfeller er det ikke tid til å foreta etisk ana-lyse. Situasjonen krever en kjapp respons. Da er beslutningstaker gjerne prisgitt sine egne intuisjoner, og kan komme til å trå feil. Derfor gir det god mening å prøve å identifisere mulige etiske di-lemmaer i forkant, og ha tenkt igjennom dem før de melder seg. Tannleger kan for eksempel identifisere hva slags dilemmaer de kan forvente å støte på i yrket sitt, og samtale om hva som er forsvarlig og riktig adferd i slike situasjoner. Da blir de mindre sårbare for å begå impulsive feiltrinn senere.

1. Navigasjonshjulet

Det sentrale verktøyet i denne artikkelen er Navigasjonshjulet (2). Det trekker opp seks hensyn som tannlegen kan vurdere i forkant av en beslutning (figur 1).

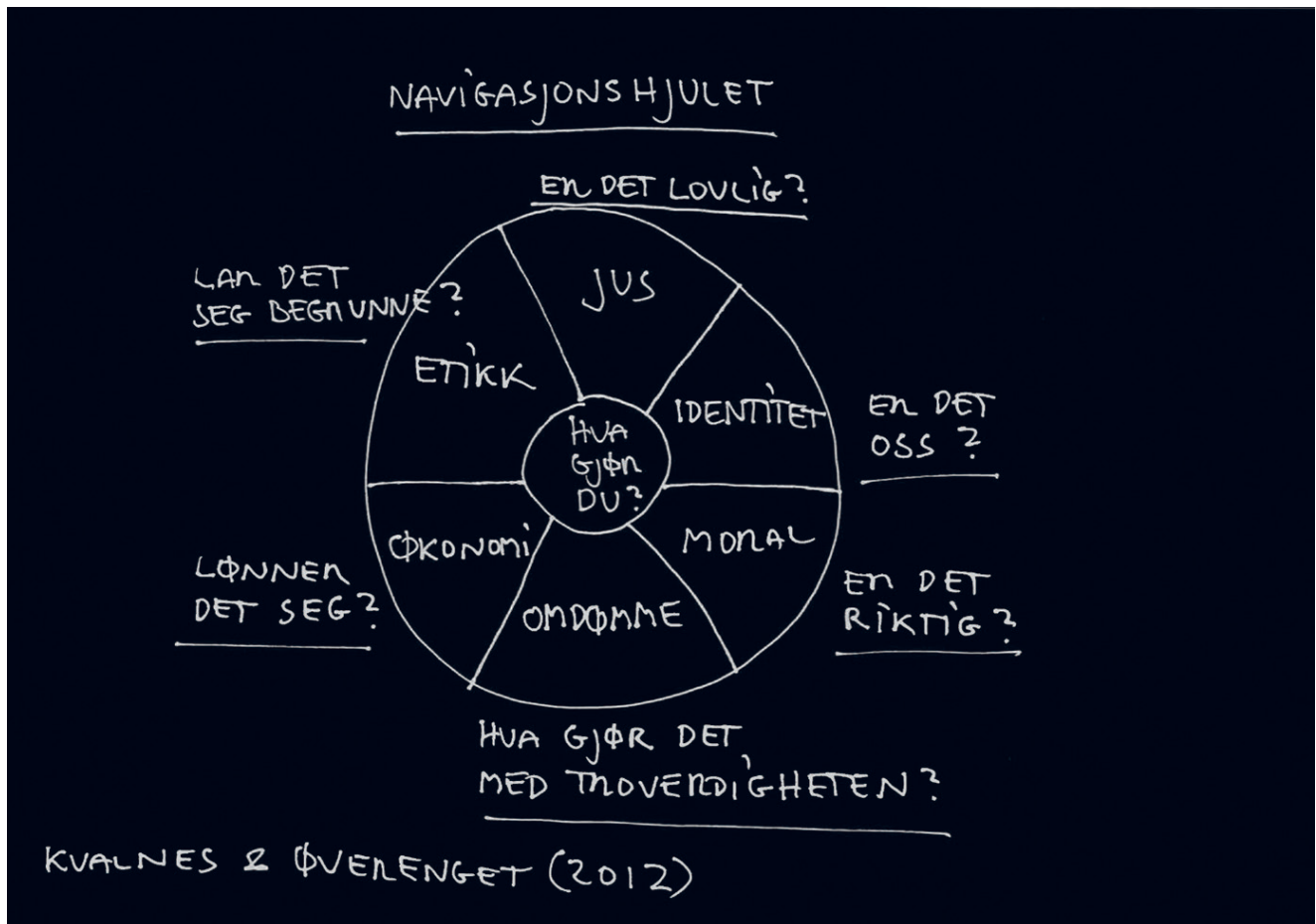
Vi kan her snakke om etikk i vid forstand, som er å vurdere alternativene i lys av alle spørsmålene i Navigasjonshjulet, og etikk i snever forstand, som er å vurdere dem mer spesifikt ut fra etisk teori og prinsipper. Det er en overordnet etisk vurdering å balansere jus, identitet, moral, omdømme, økonomi og etikk opp mot hverandre. Dette innbefatter altså å vurdere alternativene i lys av etiske teori og prinsipper som ett av flere hensyn.

Hva som burde være rekkefølge og prioritering mellom de ulike hensynene vil være situasjonsbestemt. Det følger ikke noen bestemt vektning fra forfatterens side. Likevel har jus en slags særstilling, siden et nei på spørsmålet om alternativet som er oppe til vurdering er lovlig, normalt innebærer at en ikke går videre med dette alternativet. Unntaket kan være at en vurderer sivil ulydighet, og tenker at

gjeldende lovverk på området er urimelig, og at det finnes moralsk gode grunner til å bryte loven. Så er det også verd å merke seg en asymmetri ved mulige svar på det juridiske spørsmålet. Et nei gir beslutningstaker en god grunn til å la være å velge dette alternativet. Et ja gir derimot ikke i seg selv en god grunn til å velge det. Hvis noen etterspør en begrunnelse for hvorfor handlingen ble utført, vil det fungere dårlig å svare «fordi det er lovlig». Det er mange handlinger i samfunnet som det er uklokt å utføre, til tross for at de er lovlige.

Identitet

Identitet handler i denne konteksten om verdigrunnlaget i organisasjonen og profesjonen som beslutningstaker tilhører. Her kan det finnes et sett av skrevne eller uskrevne kjerneverdier som forbindes med dette arbeidsstedet eller denne profesjonen. På hjemmesiden til Den norske tannlegeforening finner vi fem etiske hovedprinsipper: 1) autonomi, 2) ikke gjøre skade, 3) gjøre godt, 4) rettferdighet

Figur 1. Navigasjonshjulet.

og 5) sannferdighet. Disse kan sies å danne fundamentet og identiteten som skal ligge til grunn for forsvarlig og verdig tannlegearbeid. I noen tilfeller kan prinsippene peke ut og favorisere motstridende alternativer. For eksempel kan det være spenning mellom prinsippet om ikke å gjøre skade og prinsippet om å gjøre godt. En handling som har til mål å gjøre godt, kan innebære sannsynlighet for å gjøre skade. Balansen mellom prinsipp 2) og 3) kan være krevende. Det kan også oppstå konflikt mellom prinsippet om å gjøre godt, og rettferdighetsprinsippet. Hvordan skal en prioritere når det ikke finnes ressurser til å gjøre godt for alle som trenger det?

Profesjonsetikk er også noe som kommer inn under identitet. Her står tannlegene i samme tradisjon som andre profesjoner ved at det handler om å håndtere interessekonflikter på en ansvarlig måte. Nanda (8) har skildret hvordan kjernen i all profesjonsetikk er at utøveren setter egeninteressen til side og gir prioritet til pasienten/klienten sin interesse. For tannleger kan situasjonen være at de gjerne har et kunnskapsovertak overfor pasienten sin, noe som kan innebære muligheter for å prioritere egeninteressen fremfor pasientens interesse, uten å bli oppdaget. En tannlege som følger profesjonsetikken og handler med integritet, avstår fra å utnytte dette overtaket til egen fordel.

Moral

Moral har vi tidligere sett handler om personlige og felles oppfatninger om rett og galt. De gir seg gjerne utslag i bestemte moralske intuisjoner om hva som er rett eller galt i en gitt situasjon. Magefølelsen sier stopp eller kjør. Fra moralpsykologien vet vi at vårt moralske reaksjonsmønster kan endre seg over tid. Det som tidligere skapte moralsk dissonans og uro, kan gradvis bli en normalisert form for adferd. Vi kan bli så vant til å bryte med egne moralske overbevisninger at det ikke lenger registreres som noe ubehagelig. Moralen er gjerne skjør og fleksibel, og derfor lite pålitelig alene som en rettesnor for handling. Jeg har tidligere skrevet om hvordan uheldige vaner med overbehandling av pasienter kan feste seg som et mønster i en tannlegepraksis (9). I begynnelse kan overbehandling for å øke egen fortjeneste skape moralsk dissonans. Her er det en adferd som bryter med egne moralske oppfatninger om hva som er god pasientpleie. Så kan denne dissonansen gradvis forsvinne, hvis tannlege begår moralsk nøytralisering, det vil si finner på bortforklaringer og bagatelliserer adferden. Dette kan danne grunnlag for normalisering av urett.

Omdømme

I mange organisasjoner er et godt omdømme noe som settes høyt. Derfor kan muligheten for å få et svekket eller ødelagt omdømme få alarmklokkene til å ringe. Verd å merke seg her er at omdømmefo-

kus er noe annet enn identitets- og verdifokus. Det sistnevnte handler om å styre etter noen prinsipper og verdier, uansett om en har søkelyset på seg eller ikke. Den som først og fremst prioriterer omdømme, vil ikke være bekymret for avvik fra verdigrunnlaget, så lenge dette skjer i hemmelighet, uten offentlig oppmerksomhet. En omdømmeorientering vil bygge på en vurdering av hvor sannsynlig det er at noen finner ut av og blir støtt av det en foretar seg. Hvis svaret er at ingen sannsynligvis vil oppdage det, så foreligger det ikke noe omdømmerisiko, og ferden kan fortsette. En tannlege som overbehandler kunder og gir dem krone der hvor en fylling ville vært nok, kan vurdere at dette aldri vil bli offentlig kjent. Hvis tannlegen er opptatt av omdømme og ikke av identitet, så vil denne praksisen dermed kunne fortsette.

Økonomi

Økonomi hører med i helhetsvurderingen som Navigasjonshjulet legger opp til. Hvordan vil de ulike handlingsalternativene kunne påvirke bunnlinjen og de økonomiske utsiktene, på kort og lengre sikt? Hva har vi råd til å gjøre i denne situasjonen? Verd å merke seg er at økonomiske vurderinger kan være tett sammenkoblet med etikk, Økonomien i tannklinikken påvirker folks levebrød og mulighet til å leve stabile og forutsigbare liv. Dermed kan vi ha nytte-tiske vurderinger som overlapper med økonomiske vurderinger.

Etikk

Det sjette hensynet har overskriften etikk. Da er vi altså over på systematisk refleksjon over hva som er rett og galt. To etiske grunnprinsipper er spesielt relevante. Likhetsprinsippet sier at like tilfeller bør behandles likt, og at forskjellsbehandling fordrer at vi kan peke på en moralsk relevant forskjell mellom tilfellene. Er det for eksempel etisk forsvarlig å gi flyktninger mindre omfattende tannhelsehjelp enn norske borgere? Er det en moralsk relevant forskjell at de kommer fra et annet land? Her er det også relevant å bruke offentlighetsprinsippet, som går ut på at handlingene våre bør tåle dagens lys. Vi bør være bekvemme med at andre får vite om dem. Er vi greit om det blir offentlig kjent at vi gir begrenset hjelp til flyktninger med dårlig tannhelse, sammenlignet med norske borgere med tilsvarende problemer? Dette er et etisk prinsipp og ikke et omdømmeprinsipp, siden det ikke tar med i betraktningen hvor sannsynlig det er at handlingene våre får offentlighetens søkelys på seg. Spørsmålet er om det ville vært greit om andre fikk vite om det, uavhengig av om de faktisk får vite om det.

Navigasjonshjulet er et analyseverktøy som kan brukes i ulike tidsfaser. Det kan brukes (1) i forkant av beslutningen, for å vurdere handlingsalternativene opp mot hverandre og identifisere en god og velbegrunnet vei videre, (2) midt i situasjonen, hvor en foreløpig

beslutning allerede kan være tatt, og det er noe rom for revurdering og (3) i etterkant, som en del av en læringsprosess som handler om hvorvidt det var riktig og klokt å handle slik en gjorde i den bestemte situasjonen, og om det er slik en burde handle neste gang en slik situasjon oppstår.

2. Dilemma om økonomisk risiko

Navigasjonshjulet kan brukes til å analysere et dilemma som mange tannleger i Norge vil kjenne seg igjen i. Det handler om en balanse- ring mellom pasientens beste og økonomisk risiko for tannlegen:

En pasient har kommet til tannlegen med et ødelagt tannsett. Det trenges veldig omfattende behandling, som tannlegen anslår vil koste 200.000 kroner. Pasient har en godt dokumentert sykdomshis- torie og leverer legeerklæring som dokumenterer nedsatte evner til egenomsorg pga langvarig sykdom. Tannsettet er havarert og det trengs blant annet kroneterapi på det fleste tennene.

Dette gir grunn å yte tjenester i tråd med Helfo innslagspunkt 14. Dette vil innebære at Helfo vil kunne dekke 160.000 av behand- lingskostnadene til kroneterapi. De resterende 40.000 ønsker pasi- ent å søke om å få dekket av NAV, siden han er uføretrygdet. Selv om tannlegen mener at kasus tilfredsstillende Helfo-kravene for støtte, finnes det en risiko for at eventuell kontroll konkluderer med at vurderingen er feilaktig. Da kommer et tilbakebetalingskrav på 160.000 som tannlegen mest sannsynlig må betale selv, siden pasi- enten har dårlig økonomi. Tannlegen får en provisjon på 50% for slik arbeid, men kan få tilbakebetalingskrav for hele beløpet som Helfo har bidratt med. Den betydelige økonomiske risikoen kan gjøre at tannlegen sier nei til å starte opp behandling, selv om han vet hvordan kasus kan effektivt behandles.

Valget i denne situasjonen står mellom å starte opp behandling i henhold til Helfo-takser, eller gi begrenset behandling som pasien- ten selv kan ha råd til å betale. Hvis pasienten har ekstra dårlig råd, kan alternativet til å ta økonomisk risiko ved å satse på Helfo-dek- ning være å gi minimal eller ingen behandling.

Analysen kan starte opp med å vurdere alternativene opp mot juridiske hensyn. Her vil begge passere. Det finnes ingen lov som pålegger tannlegen å gi behandling og gamble på at den blir dekket av Helfo, og det er heller ikke ulovlig å gi begrenset eller ingen be- handling til en pasient som ikke har økonomi til nødvendig tannbe- handling.

Det neste punktet i Navigasjonshjulet handler om identitet. Her belyser vi alternativene ut fra profesjonsverdier og kjerneverdiene i organisasjonen som tannlegen er del av. Her kan det være relevant å hente frem de fem etiske grunnprinsippene til Den norske tannle- geforening, som er 1) autonomi, 2) ikke gjøre skade, 3) gjøre godt, 4) rettferdighet og 5) sannferdighet. Her er det særlig 3) om å gjøre

godt som er relevant. Dette er en verdi som favoriserer å gi pasien- ten den behandlingen vedkommende trenger, fremfor å gi minimal eller ingen behandling. Det kan også være relevant å vurdere alter- nativene ut fra verdien 4) rettferdighet. Dette er en verdi som går på likebehandling og når det er forsvarlig med forskjellsbehandling. Er det rimelig å forskjellsbehandle ut fra pasientens økonomiske situ- asjon? Fra ett ståsted kan vi tenke at tannlegen ikke kan drive velde- dighet, og dermed må ha økonomisk dekning for arbeidet sitt. Fra et annet er tannlegen der for å gjøre det som er til pasientens beste, uavhengig av økonomisk situasjon.

Jeg har snakket med norske tannleger som forteller at identitet og verdigrunnlag skaper spenning i møte med en bestemt gruppe pasienter. NAV har de siste årene henvist ukrainske flyktninger. De har et begrenset budsjett for slike pasienter. Rotfylling av jeksler godkjennes for eksempel ikke av NAV, som anbefaler å trekke ten- nene, siden det koster mindre. Mange ukrainske pasientene er unge eller middelaldrende kvinner. Det skambelagt for ukrainske kvin- ner å miste tenner i ung alder. Det samme gjelder bruk av avtagbare proteser. NAV anbefaler veldig ofte å lage proteser der hvor det er mulig å lage fast protetikk. Tannlegene vet hvilken behandling som er best for pasientene, men har ikke budsjett til å gjennomføre den. NAV dekker billigst mulig løsning, og ikke det som er best for pasi- enten. Her kan enkelte tannleger ende opp med å gjøre gratisarbeid, for å leve opp til de etiske prinsippene om å 3) ikke gjøre skade og å 4) gjøre godt.

Det tredje punktet i Navigasjonshjulet er moral. Her er det de moralske holdningene og oppfatningene blant tannleger som gjør seg gjeldende. I noen grad kan det være snakk om en felles moral, men det er gjerne den personlige moralen hos den enkelte tannlege som slår ut i en intuisjon eller impuls om hvordan denne saken bur- de håndteres. I hvilken grad har tannlegen en moralsk impuls i ret- ning av å ta økonomisk risiko og starte behandling som pasienten trenger, men som Helfo kan komme til å si er utenfor deres dek- ningsområde? Alternativt kan den moralske intuisjonen være å ikke foreta seg noe som setter det økonomiske grunnlaget for egen virksomhet på spill. Moralske intuisjoner preges gjerne av risikofor- ståelsen og risikoviljen hos tannlegen.

Hvordan ser de to hovedalternativene ut fra et omdømmeper- spektiv? Spørsmålet er hvordan omverden vil reagere på at tannle- gen (1) tar risiko og starter behandling som kan føre til en økono- misk smell eller (2) ikke tar risiko og holder tilbake behandling av frykt for en økonomisk smell. Begge alternativene kan skape om- dømmeproblemer. Under (1) kan det bli negative oppslag hvis tann- legen starter behandling og fremstår som spekulativ når det viser seg at Helfo finner mangler i opprinnelig begrunnelse. Ved valg av (2) kan nyheter om at tannlegen lar være å behandle tannskader som

det er fullt mulig å reparere, slå dårlig an, men størrelsen på omdømmesmellen avhenger av om en slipper til med hele historien om hvordan uvissheten om Helfo-dekning skaper forsiktighet.

Økonomi er en dominerende faktor i dilemmaet som tannlegen står i. Ved å starte behandling med Helfo-støtte, utsetter tannlegen seg for en risiko for økonomisk tap om det senere skulle bli kontroll hvor den opprinnelige vurderingen kritiseres og underkjennes. Det er økonomisk tryggere å la være å gå i gang med denne omfattende behandlingen. Hvorvidt tannlegen vurderer at det er verd å ta den økonomiske risikoen, vil avhenge av kontekst og hvor avhengig tannlegen er av inntekten fra en slik behandling. I noen tilfeller kan det tenkes at en «røver» av en tannlege tenker at det nok ikke er grunnlag for Helfo-støtte til behandlingen av denne pasienten, men at sjansene for å utsettes for en kontroll hvor vurderingen underkjennes er såpass liten at det er verd å ta den økonomiske risikoen.

Når det gjelder *etikk*, kan de to alternativene for tannlegen som er i tvil om det er grunnlag for støtte vurderes opp mot de to tidligere nevnte etiske prinsipper. Likhetsprinsippet sier at like tilfeller bør behandles likt, og at forskjellsbehandling forutsetter at en kan peke på en moralsk relevant forskjell mellom tilfellene. Dette er et kjernepunkt i etikken. Kan vi rettferdiggjøre egen beslutning, ved å henvise til at den følger mønstre for hva det er riktig å gjøre i slike tilfeller? Igjen vil det være en vurdering av risiko i dette og lignende tilfeller som er avgjørende. Et tvilstilfelle kan sammenlignes med tilfeller hvor Helfo-kravene åpenbart er innfridd, og tilfeller hvor de ikke er det og tannlegens vurdering er blitt tilsidesatt. I hvilken grad har den aktuelle saken likhetstrekk med disse eksemplene hvor det foreligger en slags fasit for hva som er rett og galt?

Vi har sett at offentlighetsprinsippet går ut på at beslutningen til tannlegen bør tåle dagens lys. Er det greit å fortelle om den til andre? Vil den være i orden om pressen fikk vite om den og lagde et oppslag om saken? Legg igjen merke til at offentlighetsprinsippet handler om etikk, og ikke om omdømme. En vurdering av omdømme vil ta for seg hvor sannsynlig det er at noen kommer til å finne ut av hva du har gjort. Hvis sannsynligheter er 0, så innebære det ingen omdømmerisiko å gå videre. Offentlighetsprinsippet, derimot, ber oss om å vurdere om beslutningen tåler dagens lys, helt uavhengig av hvor sannsynlig det er at den faktisk vil havne i dagens lys.

Etter å ha tatt med alternativene på en runde i Navigasjonshjulet har vi gjerne et bedre grunnlag for å ta en beslutning i saken. Vi kan også se hvor spenningen ligger. I tilfellet med tannlegen som vurderer omfattende behandling i et tvilstilfelle hvor det kan komme kontroll og krav om tilbakebetaling, kan utfordringen være å finne balanse mellom å etterleve grunnleggende profesjonsetiske prinsipper om å unngå skade, gjøre godt og være rettferdig og å ivareta egen økonomi. Krav om tilbakebetaling av store beløp kan sette den

økonomiske bærekraften til tannlegen i fare. Denne uvissheten kan få enkelte til å lande på den forsiktige løsningen, selv om den kan føre til at et smertefullt videre forløp for pasienten.

3. Etikk er samtale

Denne artikkelen har tatt for seg Navigasjonshjulet, et verktøy for å analysere etiske dilemmaer, og har anvendt det på et konkret dilemma som tannleger i Norge opplever som krevende å forholde seg til. Navigasjonshjulet kan brukes av tannleger (1) i forkant av en beslutning, (2) midt i eller underveis i en prosess hvor det er mulig å revurdere og (3) i etterkant for å trekke lærdom av saken en har vært igjennom.

Dilemmaet som har vært gjenstand for undersøkelse her handler om tannlegens valg mellom å ta risiko og starte behandling ut fra Helfo-satser eller å være forsiktig og utføre begrenset eller ingen behandling. Flere saker hvor Helfo har kommet med store tilbakebetalingskrav til tannleger har ført til engstelse og usikkerhet blant tannleger. De opplever at ansvaret for å tolke et komplisert regelverk og ta økonomisk risiko ligger hos dem. Ved krav om tilbakebetaling kan tannlegen gå til pasienten og kreve betaling derfra, men det kan være snakk om pasienter med dårlig råd og liten mulighet til å betale for seg. I praksis blir det dermed tannlegen som må ta belastningen. Det er forståelig om tannlegene kvier seg for å ta denne risikoen, noe som går ut over pasienter som går glipp av behandling og offentlig støtte som de har krav på.

Tannleger forteller meg at Helfo tidligere hadde rådgivende tannleger som de kunne henvende seg i tvilstilfeller. Denne ordningen er fjernet. Nå er det jurister som svarer på spørsmål, og de kommer gjerne med det generelle og lite hjelpsomme svaret at tannlegen får sørge for å holde seg innenfor regelverket. Det er jo nettopp spørsmålet om det aktuelle tilfeller faller innenfor eller utenfor som tannlegen ønsker å drøfte med en fagperson. Muligheten for å ha en slik rådgivende samtale ville trolig dempet uroen blant tannleger og gjort pasientene mindre utsatt for tannlegenes forståelige risikovegring. Kombinasjonen av at regelverket er komplisert og at den økonomiske risikoen kjennes stor, kan bidra til en forsiktighet som går ut over pasientene. Det å kunne ha en faglig samtale hvor ulike perspektiver på saken kan luftes, kan motvirke denne tendensen.

En av tannlegene jeg har snakket med sier at risikoen for å få et krav om tilbakebetaling trolig er mindre enn det mange tannleger ser ut til å tro. Han sier at det er lite kjent at Helfo faktisk leser tannlegens loggførte vurderinger hvis de er i tvil om behandlingen skal dekkes eller ikke. Hvis journalen er ført grundig, og vurderingene er godt notert, så vil tannlegen stå sterkere i tilfellene hvor Helfo er i tvil. Da kan utfallet bli at tannlegen får beskjed om at Helfo ikke støtter vurderingen som er gjort i dette tilfellet, og at tannlegen må

endre praksis ved fremtidige behandlingsvalg. Tvilen kommer tannlegen til gode i dette enkelttilfellet, men saken får ikke skape presedens. Dette virker som en fornuftig praksis som er egnet til å dempe noe av risikovegringen, men trenger i så fall å bli gjort mer allment kjent blant tannlegene.

Etisk refleksjon gjøres best i fellesskap. Etikken bidrar med et språk som gjør at deltakerne kan sette ord på sine faglige og normative vurderinger og tvilspunkter. Erfaringen fra andre deler av arbeidslivet er at det er nyttig å ha Navigasjonshjulet foran seg under diskusjoner rundt et etisk dilemma. Det bidrar til en systematikk for samtalen, og gir påminnelser om hvilke hensyn en trenger å ta med i vurderingen. Etikk er samtale. Det hjelper å høre andres motforestillinger og ankepunkter. En etisk samtale kan også gjøre at den enkelte tannlege blir tryggere på at egne vurderinger i dette tilfellet faktisk er riktige. Så virker det verdifullt å loggføre egne tolkninger i etterkant av en faglig og etisk diskusjon av saken. Dette kan fungere som en dokumentasjon for egen del når en ser tilbake

på saken, og kan gjøre at andre kan få innsyn og forståelse for hvilke vurderinger som ligger til grunn for den aktuelle beslutningen.

En utfordring kan være at tannlegen ofte befinner seg alene og må ta raske beslutninger uten å ha sjansen til å reflektere med noen. Hva kan Navigasjonshjulet bidra med for den alenestående tannlegen? Metodikken kan gi en systematikk for å tenke igjennom saken, også på egen hånd. Ved å bruke den flere ganger, kan den enkelte bygge opp individuell etisk kompetanse. Det vil likevel være verdifullt å oppsøke noen å snakke med når dilemmaene melder seg. Initiativ for å skaffe seg pålitelige etiske sparringspartnere har mye for seg.

Takk

Jeg vil takke tannleger som deltok på lederutdanning i regi av Den norske tannlegeforening og Handelshøyskolen BI høsten 2023 og våren 2024 for innspill til denne artikkelen. Takk også til tannlegene Ralf Husebø og Ivan Vakulenko for nyttige kommentarer til artikkelen.

REFERANSER

1. Kvalnes Ø. Etikk og bærekraft. Oslo: Universitetsforlaget; 2020.
2. Kvalnes Ø, Øverengen E. Ethical navigation in leadership training. Etikk i praksis-Nordic Journal of Applied Ethics. 2012;6(1):58-71.
3. Kvalnes Ø. Se gorillaen! Etikk i arbeid. Oslo: Universitetsforlaget; 2006.
4. Lillemoen L, Gjerberg E, Nortvedt P. Refleksjon over klinisk-etiske dilemma. In: Magelsen M, Førde R, Lillemoen L, Pedersen R, editors. Etikk i helsetjenesten. Oslo: Gyldendal Akademisk; 2020. p. 221-32.
5. Hofmann B, Moezzi M. Bruk av etisk refleksjonsmodell i klinisk praksis. Nor Tannlegeforen Tid. 2023;133:972-8.
6. Reinholdtsen K. Snakk om etikk: SME-modellen som verktøy for å drøfte etiske problemstillinger i klinikken. Nor Tannlegeforen Tid. 2023;133:171.
7. Kahneman D. Thinking, fast and slow: Farrar, Straus and Giroux New York; 2013.
8. Nanda A. The essence of professionalism: Managing conflict of interest: Division of Research, Harvard Business School; 2002.
9. Kvalnes Ø. Profesjon og interesse: Om moralsk nøytralisering blant tannleger. Nor Tannlegeforen Tid. 2015: 426-32.

ENGLISH SUMMARY

Kvalnes Ø.

Ethics and risk for dentists

Nor Tannlegeforen Tid. 2024; 134: 1072-8.

This article examines how dentists can work systematically with ethical dilemmas. It contains (1) a description of a method for carrying out an ethical analysis of a dilemma situation and (2) applies this method to a concrete ethical dilemma that Norwegian dentists may face. Central to the method is the Navigation Wheel, a figure that indicates questions that can be set for the various action alternatives. The six headings for these questions are law, identity, morality, reputation, economy and ethics. The dilemma that is then dis-

cussed is about a choice between providing expensive treatment to a patient, under the assumption that Helfo will cover the majority of the cost of this treatment. This assumption can later be disregarded, leaving the dentist with a large financial loss. The alternatives of starting treatment under this uncertainty or not are analyzed using the Navigation Wheel, to illustrate how dentists can go about analyzing an ethical dilemma in their professional work.